

מאיירס - ג'זינט - מכון ברזקדייל
MYERS - JDC - BROOKDALE INSTITUTE
مایرس - جوینت - معهد بروکدیل

מרכז אנגלברג לילדים ונוער

**מיפוי דרכי הפעולה של
בתי הספר היסודיים וחיטבות הביניים
לקידום התלמידים המתקשים
דוח מסכם מדעי**

מרים כהן-נבות ♦ דגנית לוי ♦ וצ'סלב קונסטנטינוב
אימאן עוואדיה ♦ רות ברוך-קוברסקי ♦ טליה חסין

ייעוץ מתודולוגי: נורה רש

המחקר מומן בסיוע עמותת אשלים ומשרד החינוך ובוצע באמצעות
לשכת המדען הראשי של משרד החינוך

הממצאים באחריות החוקרים בלבד
הדעות המובעות בדוח אינן בהכרח של עמותת אשלים או של משרד החינוך

09-509-דמ

תמצית מחקר

1. רקע

קידום של תלמידים המתקשים בלימודים ובהסתגלות לבית-הספר הוא אחד מיעדיה החשובים של מערכת החינוך בישראל. לשם כך, פועלים בתי-הספר בדרכים שונות, הכוללות מתן תשומות ייעודיות לקידום התלמידים, כמו גם יישום תוכניות פדגוגיות על-ידי גורמים חיצוניים, חלקם מהמגזר השלישי. ואולם, עד היום לא נערך מחקר על כלל הפעילות המתבצעת, וההחלטות בנוגע לפיתוח תוכניות ומדיניות ובנוגע לשילובן בבתי-הספר מתקבלות ללא מידע שיטתי הולם על התשומות שכבר קיימות במערכת, על האופן שבו הן משתלבות בבתי-הספר ועל האופן שבו הן נתפסות על-ידי הצוותים החינוכיים.

סקר זה נועד למפות את כלל הפעילות לקידום התלמידים המתקשים בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות הביניים בישראל. הסקר נערך ביוזמת גורמים ממלכתיים וגורמים מהמגזר השלישי - משרד החינוך, עמותת אשלים, מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל - כדי ללמוד על היקף הפעילות, על תוכניה, על אופייה, על פריסתה ברמה הארצית ועל הקשיים במתן המענים. זאת, כדי לתמוך בהמשך הפיתוח של אסטרטגיות למתן התשומות לתלמידים המתקשים ושל תוכניות חיצוניות ולסייע בקבלת החלטות בנוגע לדרכי הטמעתן.

ממצאי המיפוי מספקים לראשונה תמונת מצב מקיפה על פעילות בתי-הספר לקידום התלמידים המתקשים ברמה הארצית - תמונה המאפשרת לעמוד על מאפייניהן ועל היקפן של הדרכים השונות שבאמצעותן מתמודדים בתי-הספר עם צורכי התלמידים המתקשים. מנגד, חשוב להבהיר כי אין בממצאי הסקר מידע מעמיק על אודות איכות יישומן של הפעילויות השונות או על אודות הצלחתן בהשגת יעדיהן.

לצורך המיפוי, "תלמידים מתקשים" מוגדרים כאותם תלמידים:

- ♦ שרמת הלימודים שלהם נמוכה באופן משמעותי מהמצופה לשכבת הכיתה, ו/ או
- ♦ שיש להם בעיות התנהגות והסתגלות שמפריעות להם ללמוד.

פעילות בתי-הספר לקידום התלמידים המתקשים מתבצעת בשלושה מישורים שונים של פעילות בית-ספרית:

- ♦ היערכות בית-הספר לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים, כולל פעילות המתבצעת במסגרת ההיערכות הכללית של בית-הספר (כמו שיטות הוראה והתייחסות רב-ממדית לצורכי התלמידים), מנגנונים לתמיכה ארגונית שעשויים לחזק את העבודה עם התלמידים המתקשים וקבלת הדרכה לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים.
- ♦ אסטרטגיות למתן תשומות מיוחדות לתלמידים המתקשים. במסגרת המחקר המקדים לסקר זהו שבע אסטרטגיות נפוצות שנועדו להעניק מענים מתוגברים או מיוחדים להתמודדות עם הצרכים השונים של התלמידים המתקשים: תגבור לימודי בתוך הכיתה, תגבור לימודי מחוץ לכיתה,

♦ תוכניות חיצוניות. חלק מדרכי הפעולה לקידום התלמידים המתקשים מיושמות בעזרת גורמים פדגוגיים מחוץ לבית-הספר. כפי שעלה בסקירת הספרות, יש עניין רב במיפוי תוכניות אלה, בשל ההשלכות שיכולות להיות להתערבות חיצונית על פעילות בית-הספר.

במסגרת הסקר נאסף מידע ממנהלי בתי ספר וממחנכי כיתות, וזאת כדי ללמוד מנקודת מבטם הייחודית של בעלי תפקידים אלה. דיווח המנהל, מנקודת מבטו המקיפה והכוללת של צורכי כל אוכלוסיית בית הספר, נועד לספק מידע על המדיניות הנהוגה בבית הספר ועל המתרחש בבית הספר כולו. דיווח המחנך, לעומת זאת, נועד לספק מידע על המתרחש בכיתתו ועל חווייתו האישית בהשתתפות בהדרכות ובתוכניות חיצוניות וביישום אסטרטגיות בכיתה.

2. שיטת המחקר

מיפוי דרכי הפעולה והתוכניות לקידום התלמידים המתקשים נעשה באמצעות סקר ארצי של מנהלי בתי-ספר ומחנכים בבתי-ספר יסודיים ובחטיבות הביניים. המידע נאסף באמצעות שאלונים שהועברו בקרב מדגם מייצג של בתי-ספר יסודיים וחטיבות הביניים. הועברו שאלונים למנהלי בתי-הספר ולמדגם מייצג של מחנכים.

בנוסף לכך, נערכו ראיונות פתוחים עם אנשי מפתח במשרד החינוך, ברשויות המקומיות ובארגוני המגזר השלישי שעוסקים בפיתוח תוכניות לתלמידים מתקשים, עם מנהלים ואנשי צוות בתי-הספר והתקבלו נתונים מנהליים ממשרד החינוך.

אוכלוסיית המחקר כוללת את המנהלים ואת המחנכים בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות הביניים שבפיקוח משרד החינוך.¹ מסגרת הדגימה כוללת מספר משתנים: שלב חינוך (יסודי לעומת חטיבת ביניים), מגזר (בתי-ספר דוברי עברית בחינוך הממלכתי, בתי-ספר דוברי עברית בחינוך הממלכתי-דתי ובתי-ספר דוברי ערבית) ומעמד חברתי-כלכלי, לפי מדדי הטיפוח של בית-הספר. על פי מסגרת זו, נדגמו 360 בתי-ספר. רואיינו 345 מנהלים, המהווים 96% מהמנהלים במדגם, ו-455 מחנכים, המהווים 80% מהמחנכים במדגם (ר' לוח 1 בדוח).

השאלון למנהלים מולא על-ידם כשאלון למילוי עצמי, לעתים בנוכחות מראיין מצוות המחקר. השאלון למחנכים הועבר כסקר טלפוני. בוצע מחקר מקדים מקיף כדי לבחון את השאלונים. **נתוני הסקר נאספו במהלך שנת הלימודים תשס"ו, בחודשים ינואר עד יוני 2006.**

יש לציין, שהסקר נערך לפני יישום הרפורמה של "אופק חדש" בבתי-הספר היסודיים ובחטיבות הביניים. מהלך זה נועד, בין היתר, להרחיב את העבודה עם התלמידים המתקשים.

---

¹ לא נכללו במחקר בתי-ספר מהחינוך העצמאי שאינם נתונים לפיקוח של משרד החינוך.

3. סיכום הממצאים

להערכת המנהלים והמחנכים בבתי-הספר היסודיים וחיטבות הביניים בישראל, קיים אחוז לא מבוטל של תלמידים מתקשים: 11% מהמנהלים בחינוך היסודי מסרו כי מעל 25% מהתלמידים הם תלמידים מתקשים, ו-30% מהמנהלים בחטיבות הביניים סבורים כך. המחנכים דיווחו על אחוזים גבוהים יותר של תלמידים מתקשים מאשר מנהלי בתי-הספר: 29% מהמחנכים בחינוך היסודי, ו-52% מהמחנכים בחטיבות הביניים מסרו שיותר מ-25% מתלמידי הכיתה הם תלמידים מתקשים. מכאן, שגם מדיווחם של המנהלים וגם מדיווחם של המחנכים, עולה ששיעור התלמידים המתקשים גבוה יותר בחטיבות הביניים מאשר בחינוך היסודי.

העבודה עם התלמידים המתקשים מציבה אתגרים רבים בפני הנהלות בתי-הספר וצוותי המורים. היעדים המרכזיים שהמנהלים הציבו בעבודה עם התלמידים המתקשים כוללים: שיפור הישגים (60%) ושיפור מצב חברתי-רגשי (50%). בתשובה לשאלה על הקשיים המרכזיים של בית-הספר בעבודה עם התלמידים המתקשים, כשני-שלישים מהמנהלים בשני שלבי החינוך ציינו את מחסור במשאבים כקושי המרכזי. כמו-כן, כשליש מהמנהלים בחטיבות הביניים וכרבע מהמנהלים בבתי-הספר היסודיים דיווחו על מחסור בכוח אדם מיומן. כחמישית מהמנהלים ציינו כקושי מרכזי חוסר שיתוף פעולה וחוסר מודעות של ההורים לבעיות הילד. באופן כללי, המחנכים הצביעו על אותם קשיים שעליהם דיווחו המנהלים, אך הוסיפו קשיים המתייחסים להסתגלות התלמידים לבית-הספר וקשיים בהתמודדות עם תלמידים בעלי צרכים מיוחדים, כגון לקויות למידה ובעיות קשב וריכוז.

א. היערכות בתי-הספר לקידום התלמידים המתקשים

במפוי בחנו היבטים נבחרים של היערכות הכללית של בית-הספר, שהם משמעותיים במיוחד בעבודה לקידום התלמידים המתקשים:

- ♦ דרכי התמודדות עם שונות בין התלמידים: שימוש בהקבצות ושיטות נוספות להתמודדות בכיתה הטרוגנית.
- ♦ התייחסות רב-ממדית לצורכי התלמידים - גם בתחומים לא לימודיים.
- ♦ תהליכים לאיתור התלמידים ותכנון העבודה עמם.
- ♦ מנגנונים לתמיכה ארגונית שעשויים לחזק את העבודה עם התלמידים המתקשים - קיומם של בעלי תפקידים מומחים בתחום ההוראה והטיפול, מנגנונים לעבודת צוות וקשר עם שירותי קהילה טיפוליים ואחרים.
- ♦ הדרכה והשתלמויות לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים.

בתי-הספר פועלים בדרכים שונות כדי להתמודד עם השונות ברמה הלימודית של התלמידים. שתי שיטות קנו להן אחיזה במערכת: חלוקה להקבצות ודרכי הוראה להתמודדות בכיתות הטרוגניות.

- ♦ השימוש בהקבצות מייצר קבוצות תלמידים הומוגניות ומאפשר למורה להתאים רמה וקצב התקדמות ליכולות השונות של כל קבוצה. בספרות המקצועית בישראל, כמו גם במדינות אחרות בעולם, קיים ויכוח גדול על משמעותה ותוצריה של הוראה בהקבצות. מחקרים שבוצעו בארץ הצביעו על כך ששיבוץ תלמידים מתקשים בהקבצות אינו מביא לצמצום פערים בינם לבין

♦ השימוש בשיטות הוראה ובדרכי התמודדות מגוונות עם כיתות הטרוגניות

מטרתן של שיטות אלו להתאים את ההוראה לצרכיו הייחודיים של התלמיד ו/או לעזור למורה להתמודד עם השונות בכיתה. הן מאפשרות למורים ללמד תלמידים שונים בדרכים שונות – בהוראה יחידנית עם התלמידים או בחלוקת הכיתה לקבוצות לימוד קטנות, הטרוגניות או הומוגניות באמצעות חומרי לימוד שונים, המותאמים לרצונות התלמידים או לרמות השונות, מתן משימות שונות לתלמידים, על פי צורכיהם השונים, ועוד. מהספרות המקצועית מצטיירת תמונה חיובית על האפקטיביות של חלק מגישות אלו לקידום תלמידים מתקשים. אולם, יש לשים לב כי השימוש בשיטות הוראה אלו דורש מיומנות מיוחדת מהמורים.

בבתי-הספר היסודיים רובם המכריע של המחנכים (88%) דיווחו על שימוש רב בשיטה אחת לפחות של עבודה בכיתה הטרוגנית, ובחטיבות הביניים - 70% מהמחנכים דיווחו כך. לגבי השימוש בהקבוצות, נמצאו הבדלים משמעותיים בין שלבי החינוך, וזאת בהתאם למדיניות משרד החינוך. מדיניות משרד החינוך קובעת שאין לקיים הקבוצות בחינוך היסודי בשכבות א' עד ו'. אף על פי כן, דווח על קיום הקבוצות בשכבות א' עד ו' ב-20% מבתי הספר היסודיים. אחוז בתי הספר היסודיים שבהם יש הקבוצות בשכבות א' עד ו' גבוה במיוחד בבתי הספר הממלכתיים הדתיים (41%) לעומת בתי הספר הממלכתיים דוברי העברית ובתי הספר דוברי הערבית (15% ו-22%, בהתאמה). ההקבוצות בחינוך היסודי שכיחות ביותר בשכבות ד'-ו'. בחטיבות הביניים מדיניות משרד החינוך מאפשרת הקבוצות באנגלית ובמתמטיקה, ואכן בחטיבות הביניים השימוש בהקבוצות רווח מאוד (דווח ב-82% מבתי-הספר).

כדי לקדם את הלמידה ואת ההסתגלות לבית-הספר, נדרש הצוות החינוכי להתייחס באופן רב-ממדי לצורכי התלמידים, תוך תשומת לב גם לצורכיהם הרגשיים והחברתיים. התייחסות זו משמעותית במיוחד בעבור התלמידים המתקשים, בשל העובדה שלרבים מהם קשיים בתחום זה. זאת ועוד, חוסר התייחסות גם להיבטים אחרים בחייהם עלול לפגוע בחוויה הבית-ספרית שלהם ובתפקודם הלימודי.

היבט חשוב של ההתייחסות הרב-ממדית בא לידי ביטוי בקיום שיחות עם התלמידים על נושאים שאינם קשורים ללימודים ובקיום קשר עם הורי התלמידים. המחנכים נשאלו עם כמה מהתלמידים ועם כמה מהורי התלמידים הם שוחחו על נושאים שונים שאינם קשורים בהכרח ללימודים.² כמחצית המחנכים בשני שלבי החינוך דיווחו על שיחות במגוון נושאים עם רבים מהתלמידים וכ-40% מהמחנכים דיווחו על שיחות במגוון נושאים עם מרבית מהורי התלמידים. לפיכך, אנו למדים

² מדובר במחנכים שדיווחו על שיחות עם 75% מהתלמידים ועם 75% מהוריהם, לפחות על שלושה נושאים שאינם קשורים ישירות ללימודים: עם התלמידים, על: העדפות בנוגע לפעילות חברתית בבית-הספר; תחומי התעניינות מיוחדים; מצבם החברתי בין תלמידי הכיתה; בעיות אישיות או משפחתיות אחרות. עם ההורים, על: ההישגים הלימודיים של התלמידים, ההתנהגות של התלמידים בבית-הספר, תחומי העניין של התלמידים, נושא אישי או משפחתי של התלמידים.

כדי להתאים טיפול ייחודי לתלמידים מתקשים יש לאתר אותם ולהגדיר את קשייהם. בשני שלבי החינוך דיווחו המחנכים על שימוש במבחנים סטנדרטיים ובהערכתם האישית, העולה מהמידע הנאסף במהלך העבודה השוטפת ומשיחות עם התלמידים, עם ההורים ועם הגורמים הטיפוליים של בית-הספר כבסיס לאיתור התלמידים. באשר לכלי איתור פורמליים, נמצא שבחינוך היסודי נעשה שימוש נרחב בכלים למיפוי כיתתי, המתייחסים למכלול תחומי התפקוד של התלמיד שאינם בהכרח לימודיים, ואילו בחטיבות ביניים נעשה שימוש רב יותר בציונים מהתעודות וממבחנים סטנדרטיים.

כאמור, לרבים מהתלמידים המתקשים בלימודים יש גם צרכים בתחומים אחרים וכדי לספק להם מענים מיוחדים על ידי בעלי מקצוע שונים יש צורך בתכנון שיטתי. מדיניות משרד החינוך, בגיבוי הספרות המקצועית, ממליצה על הכנת "תוכניות אישיות" המותאמות לעבודה עם כל תלמיד מתקשה בהתאם לצרכיו. במקרה שהתלמיד זכאי לסיוע מיוחד בהתאם לחוק השילוב, המדיניות אף מחייבת הכנת תוכנית אישית. לפי דיווח המחנכים, תוכניות אישיות הוכנו עבור רוב התלמידים המתקשים (72%, בממוצע) בחינוך היסודי ו-57% בממוצע בחטיבת הביניים.

מנגנונים למתן תמיכה ארגונית לחיזוק העבודה עם התלמידים המתקשים

מומחים בתחומי ההוראה והטיפול. בשל האתגרים המיוחדים שהעבודה לקידום תלמידים מתקשים מציבה בפני צוותי בית-הספר, מדגישים מחקרים רבים את חשיבותם של מנגנונים ארגוניים שונים, התומכים בפעולות מסוג זה. מורי מתיי"א מומחים בתחום ההוראה ומופקדים על אבחון תלמידים עם קשיים לימודיים מיוחדים ועל מתן תשומות לימודיות מיוחדות; פסיכולוגים מופקדים על ביצוע אבחונים של תלמידים עם קשיי הסתגלות וקשיי למידה; יועצים חינוכיים מופקדים על סיוע לתלמידים ולהורים עם קשיי הסתגלות לבית הספר ובטיפול במעברים למסגרות חינוך חלופיות. הכללתם של מומחים בתחומי ההוראה והטיפול בצוותי בתי-הספר נפוצה למדי. כמעט בכל בתי-הספר יש מורה מתיי"א, וברובם הגדול יש פסיכולוג. כמעט בכל חטיבות הביניים וברוב בתי-הספר היסודיים יש יועץ חינוכי. יועצים חינוכיים ופסיכולוגיים נמצאים בשיעור נמוך יותר בבתי-ספר דוברי ערבית. בנוסף לכך, מידת ההיעזרות של המחנכים בצוות הבין-מקצועי נמוכה יותר בבתי-ספר אלה.

אחוז המחנכים שדיווחו שהם נעזרים בצוות הטיפולי בעבודתם עם התלמידים נמוך יותר בבתי-ספר דוברי ערבית. בחטיבות הביניים, למשל, 17% מהמחנכים בבתי-הספר דוברי ערבית שוחחו עם הצוות הטיפולי לגבי 25% מהתלמידים, לעומת כ-70% מהמחנכים בבתי-ספר דוברי עברית.

מנגנונים להסדרת עבודת צוות, כגון ישיבות צוות קבועות, עשויים לתמוך בעבודתו של כל מורה ומורה ולקדם פעילות המחייבת שיתוף פעולה ותיאום שוטף. עם זאת, יש לזכור, כי קיום עבודת צוות מעיד על התשתית הארגונית אך לא בהכרח על העבודה עם התלמידים המתקשים. בבתי הספר יש מגוון ישיבות בהרכבים שונים – צוות מוביל (בו משתתפים בעלי תפקידים בכירים), צוות שכבה, צוות מקצוע, צוות בין מקצועי ומליאה (בה משתתפים כלל חברי צוות בית הספר). רוב המחנכים בשני שלבי החינוך דיווחו שהם משתתפים מדי שבוע בישיבה של פורום אחד לפחות (לאו דווקא בקשר

בנוסף לכך, מרבית המחנכים בחטיבות הביניים (63%) וכמחצית המחנכים בבתי-הספר היסודיים (46%) מתייעצים עם מגוון גורמים בצוות בית-הספר לגבי עבודתם עם התלמידים המתקשים.

כמו-כן, רוב המחנכים בשני שלבי החינוך חשים שיש להם "כתובת" הולמת להתייעצויות בכל מה שנוגע לתלמידים המתקשים, הן בנושאים דידקטיים (65% ביסודי, 70% בחטיבות הביניים), והן בנושאים התנהגותיים, רגשיים וחברתיים (69% ביסודי, 77% בחטיבות הביניים). גם במקרה זה, שיעור המחנכים החשים כך נמוך יותר בחינוך הערבי: למשל, בנושאים דידקטיים, כ-40% מהמחנכים בבתי ספר אלה ציינו שיש להם "כתובת", לעומת כ-80% מהמחנכים בחינוך היהודי-ממלכתי ו-65% מהמחנכים בחינוך הממלכתי-דתי. חשוב לשים לב, כי על אף העדויות השונות לקיומה של תמיכה ארגונית, שיעור לא מבוטל מהמחנכים אינם חשים שיש להם כתובת זמינה להתייעצות לגבי העבודה עם התלמידים המתקשים.

שירותי הקהילה מהווים מקור נוסף למתן מענים לצרכים הרבים של התלמידים המתקשים. כשישים אחוזים מבתי-הספר היסודיים ו-77% מחטיבות הביניים מקיימים קשר שוטף עם שירות טיפולי כלשהו מהקהילה, וכ-60% מבתי-הספר היסודיים וחטיבות הביניים מקיימים קשר שוטף עם שירות כללי כלשהו, המיועד לכלל הילדים בקהילה. באופן מפורט, כ-40% מבתי הספר בשני שלבי החינוך מקיימים קשר שוטף עם שירותי הרווחה המקומיים.

קבלת הדרכה לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים

מהספרות המקצועית ומהראיונות שהתבצעו במסגרת המחקר עם גורמים בכירים במערכת החינוך, עולה כי פעמים רבות חסרים לצוותי בתי-הספר כלים להתמודדות יעילה עם הצרכים הרבים והמורכבים של התלמידים המתקשים. המנהלים והמחנכים ציינו שמחסור בידע ומיומנויות מקצועיות בקרב חברי הצוות הוא אחד הקשיים העיקריים בהתמודדות עם התלמידים המתקשים. לכן, להכשרת צוות בית-ספר יכולה להיות תרומה רבה. המנהלים נתבקשו לדווח על כל ההדרכות וההשתלמויות שניתנו במהלך השנה לאחד מבין חברי הצוות בבית-הספר בנושאים הקשורים לטיפול בתלמידים מתקשים (בהיקף של 8 שעות לפחות במשך השנה). ההדרכה או ההשתלמות יכולה להינתן בתוך בית-הספר או מחוצה לו (על ידי מדריך מטעם משרד החינוך או מטעם בית הספר, או במסגרת פרויקט מיוחד), על חשבון בית-הספר או במימון פרטי של המשתתף.

על פי דיווח המנהלים, ברוב בתי-הספר (כ-75% בשני שלבי החינוך) השתתף לפחות אחד מאנשי צוות בית-הספר בהדרכה לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים במהלך השנה. המספר הממוצע של ההכשרות בכל בית-ספר בו מתקיימת הכשרה עומד על 2.0 בחינוך היסודי ו-2.3 בחטיבות הביניים. ואולם, יש לשים לב כי בערך ברבע מבתי הספר בשני שלבי החינוך לא השתתף איש צוות בהכשרה לקידום התלמידים המתקשים במהלך השנה שבה התבצע הסקר. למרות דיווח המנהלים על השתתפות בהדרכה ברמה של בתי הספר, מדיווח המחנכים עולה, כי רק 35% מהמחנכים בחינוך

כדי שההכשרה תוכל לתרום לשיפור העבודה בבית-הספר, חשוב שמספר משמעותי של אנשי צוות ייחשפו ללמידה. מדיווח המנהלים עולה כי האחוז הממוצע של אנשי הצוות שהשתתפו בכל הכשרה עומד על 40% בחינוך היסודי ועל 28% בחטיבות הביניים. בכמחצית מבתי הספר, ההכשרות היו רב-ממדיות ועסקו גם בתחום הלימודי וגם בתחום הבין-אישי (45% ביסודי, 47% בחטיבות הביניים).

הכשרות אפקטיביות צריכות לתמוך בתרגום התכנים הנלמדים לדרכי פעולה מעשיות בעבודה היומ-יומית. מרבית ההדרכות, שבהן השתתפו המחנכים, מתבססות על למידה עיונית (כ-70% בשני שלבי החינוך) או על למידה בהתנסות (70% ביסודי, 90% בחטיבות הביניים). עם זאת, רק מחצית ההדרכות בחינוך היסודי ורק שליש מההדרכות בחטיבות הביניים כוללות ליווי שוטף של העבודה בבית-הספר. מכיוון שרק מיעוט מהמחנכים השתתפו בהדרכה כלשהי בשנת הסקר, הרי אחוז המחנכים שהשתתפו בהדרכה שכללה ליווי שוטף נמוך עוד יותר.

רוב מנהלי בתי-הספר (85% ביסודי, 88% בחטיבות הביניים) ושיעורים נמוכים יותר בקרב המחנכים (63% ביסודי, 57% בחטיבות הביניים) העריכו כי השתתפות בהדרכות הקנתה ידע ומיומנויות רלבנטיות לקידום התלמידים המתקשים. מדברי מנהלי בתי-הספר והמחנכים עולה בבירור כי הם רואים בתהליכי ההכשרה צורך משמעותי וגורם חשוב בקידום הידע הקשור לעבודה עם התלמידים המתקשים. למרות ההיקף המשמעותי של ההכשרות, הם הצביעו על צורך בהכשרות נוספות ובאותם התחומים שבהם הן ניתנות.

ב. אסטרטגיות למתן תשומות מיוחדות לתלמידים המתקשים

במסגרת המחקר המקדים זוהו שבע אסטרטגיות עיקריות שבהן משתמשים בתי-הספר לקידום התלמידים המתקשים: תגבור לימודי מחוץ לכיתה, תגבור לימודי במסגרת הלמידה בכיתה, הוראה של שני מורים יחד, הוראה של מורה יחד עם כוח אדם לא מוסמך, מתן מענים טיפוליים מקצועיים, חונכות לקידום יעדים רגשיים וחברתיים ועבודה עם הורי התלמידים המתקשים. קיימת שונות רבה בין בתי-הספר ובין הכיתות בנוגע לשימוש באסטרטגיות שונות למתן תשומות.

יישום האסטרטגיות השונות נבדק ברמת בית הספר, על פי דיווח המנהל, וברמת הכיתה, על פי דיווח המחנך. בתשובותיהם לשאלות על יישום האסטרטגיות השונות, דיווחו המנהלים על יישום האסטרטגיה בבית ספרם *בהיקף כלשהו*. המידע שהתקבל מהם ברמת בית הספר מעיד על כך שהאסטרטגיה היא חלק ממכלול שיטות העבודה הזמינות לעבודה עם התלמידים המתקשים. מדיווח המנהלים עולה, כי כמעט בכל בתי הספר בשני שלבי החינוך ניתן תגבור לימודי מחוץ לכיתה. כמו כן, ברובם הגדול של בתי הספר בשני שלבי החינוך ניתנים מענים טיפוליים מקצועיים.

לעומת המנהלים, דיווחו המחנכים על שימוש באסטרטגיה *בכיתה שלהם*. המידע שהתקבל מהם מעניק אומדן מדויק יותר על היקף התשומות שמקבלים התלמידים בפועל. לגבי כל אחת מהאסטרטגיות שנבדקו, עולה באופן עקבי כי פעילות שמיושמת בבית הספר אינה בהכרח מיושמת בכל הכיתות.

(1) אסטרטגיות למתן תשומות לימודיות

הגישה, שלפיה רצוי לקדם תלמידים מתקשים באמצעות שיטות הוראה מגוונות לכיתות הטרוגניות, שמאפשרות להתאים את התשומות לצורכי היחיד במהלך הלמידה בכיתה, מתבטאת, לפי דיווח המנהלים, גם **במתן תשומות לימודיות במסגרת הלמידה השוטפת בכיתה** ברבים מבתי-הספר. על פי דיווח המנהלים, פעולות אלה נעשות בכיתה:

- ♦ **תגבור לימודי בתוך הכיתה** ניתן בלמעלה ממחצית מהכיתות (60%) בחינוך היסודי ובכשליש מהכיתות (35%) בחטיבות הביניים.
- ♦ **הוראת עמיתים (שני מורים יחד בכיתה)** מתקיימת במיעוט מהכיתות בשני שלבי החינוך, יותר בחינוך היסודי מאשר בחטיבות הביניים (29% מהכיתות בחינוך היסודי ו-13% מהכיתות בחטיבות הביניים).
- ♦ **הוראה משותפת של מורה וכוח אדם בלתי מוסמך** מתבצעת גם היא במיעוט מהכיתות בשני שלבי החינוך (22% מהכיתות בחינוך היסודי ו-15% מהכיתות בחטיבות הביניים).

כאמור, תגבור לימודי מחוץ לכיתה שכיח מאוד לפי דיווח המנהלים, וניתן כמעט בכל בתי-הספר בשני שלבי החינוך. כמו כן, על פי דיווח המנהלים הוא מתבצע ברוב הכיתות (81% ביסודי ו-88% בחטיבות הביניים). יש משמעות לעיתוי שבו ניתן תגבור לימודי מחוץ לכיתה: האם הוא מתבצע לאחר שעות הלימודים כתוספת ללמידה הרגילה, או האם בזמן הלימודים בשעות הבוקר, על חשבון למידה ופעילות עם הכיתה. מדיווח המנהלים עולה כי כמעט בכל בתי-הספר ניתן תגבור בשעות הבוקר על חשבון למידה עם הכיתה, בכמחצית מבתי-הספר היסודיים, ובשני-שלישים מחטיבות הביניים ניתן תגבור גם בשעות שלאחר הלימודים.

על פי דיווח המנהלים האסטרטגיות המיושמות ברמת התלמיד מיושמות בקרב מיעוט מהתלמידים בהיקף שעות של כ-5 שעות כל שבוע, בממוצע לתלמיד המקבל אותו. לדוגמה, תגבור לימודי מחוץ לכיתה ניתן בממוצע ל-11% מתלמידי היסודי ול-13% מתלמידי חטיבות הביניים, וזאת, בהיקף של 4.1 שעות לשבוע בממוצע לתלמיד בחינוך היסודי ו-3.5 שעות שבועיות בממוצע לתלמיד בחטיבות הביניים. כזכור, ברוב בתי-הספר אחוז התלמידים המתקשים, להערכת המנהלים נע בין 10%-25% מאוכלוסיית בית-הספר. חשוב לשים לב, כי נתונים אלה מתייחסים להיקף הממוצע למתן התשומה רק באותם בתי-ספר שבהם האסטרטגיה מיושמת.

האסטרטגיות המיושמות ברמת הכיתה מיושמות בלמעלה ממחצית השכבות בבתי-הספר שבהם האסטרטגיה מיושמת. לדוגמה, באותם בתי ספר שבהם מלמדים שני מורים יחד בכיתה, היא מתבצעת ב-53% מהשכבות ביסודי וב-69% מהשכבות בחטיבות הביניים, וזאת למשך 6.1 שעות לשבוע, בממוצע ביסודי ו-7.7 שעות לשבוע בממוצע בחטיבות הביניים. תמונה דומה מתקבלת לגבי יישום האסטרטגיה של הוראה של מורה וכוח אדם בלתי מוסמך נוסף בכיתה.³

³ יש לשים לב, כי נתוני הסקר לא מאפשרים לעמוד על סך התשומות שניתנו לכל תלמיד ועל הקצאת התשומות בין התלמידים השונים – כלומר, איננו יודעים אם תלמידים מסוימים מקבלים מגוון תשומות מסוגים שונים – כך שסך שעות הסיוע שניתן לאותם ילדים הוא רב למדי – או שמא מחולקות התשומות בין תלמידים שונים.

כוח האדם המספק את התשומות הלימודיות הוא גורם בעל חשיבות רבה באיכות המענים הניתנים. אחת הסוגיות העיקריות במתן תגבור מיוחד לתלמידים מתקשים, אם בתוך הכיתה או מחוצה לה, היא הדאגה שהטיפול בתלמידים המתקשים יתבצע על-ידי כוח אדם איכותי ומיומן, בעל ידע ומיומנויות כנדרש כדי להעניק תשומה אפקטיבית. עם זאת, השימוש בכוח אדם מקצועי למחצה או לא מקצועי עשוי להזיל עלויות ולהרחיב את מלאי כוח האדם העומד לרשות בית-הספר, ובכך להגביר את האפשרות לספק תשומות רבות יותר לתלמידים רבים יותר.

מהממצאים עולה כי בתי-הספר עושים שימוש במגוון כוח האדם העומד לרשותם לצורך ביצוע האסטרטגיות השונות לקידום תלמידים מתקשים. במרבית בתי-הספר הן התגבור הלימודי בתוך הכיתה והן התגבור הלימודי מחוץ לכיתה, ניתנים על-ידי מורים מקצועיים ועל-ידי מורי מתי"א (מורי שילוב). אולם, ב-64% מבתי-הספר היסודיים התגבור בכיתה ניתן גם על-ידי כוח אדם לא מקצועי. כך גם לגבי תגבור מחוץ לכיתה שניתן הן על-ידי כוח אדם מקצועי והן על-ידי כוח אדם בלתי מקצועי. בחטיבות הביניים משתמשים בכוח אדם לא מקצועי בכמחצית בתי-הספר המפעילים תגבור בתוך הכיתה וב-57% מבתי-הספר המפעילים תגבור מחוץ לכיתה.

מספיקות התשומות הלימודיות: המחנכים, שבכיתתם מיושמות האסטרטגיות השונות, נשאלו באיזו מידה התשומות שניתנות עונות על צרכי התלמידים המקבלים אותן. מתשובותיהם עולה, כי רק מיעוטם סבורים כי היקף השעות מספיק ב"מידה רבה" או "רבה מאוד", ואילו אחוזים משמעותיים מהמחנכים סבורים שהתשומות אינן מספיקות או מספיקות "במידה מועטה" בלבד. למשל, 15% מהמחנכים בחינוך היסודי, שבכיתתם ניתן תגבור לימודי מחוץ לכיתה ו-20% מהמחנכים בחטיבות הביניים סבורים שהתגבור הלימודי מחוץ לכיתה ניתן בהיקף מספיק – וקרוב למחציתם סבורים שההיקף הוא מספיק "במידה מועטה" או בכלל לא.

קשיים במתן התשומות הלימודיות: בשימוש באסטרטגיות השונות עולים קשיים שונים, שיש צורך להתמודד אתם, כדי שניתן יהיה להפיק את מרב התועלת מהמענים הניתנים, תוך מזעור "מחיר" אפשרי לתלמידים ולפעילות השוטפת. לפי דיווח המנהלים והמחנכים בשני שלבי החינוך, הקשיים העיקריים הכרוכים במתן תשומות לימודיות מוגברות בתוך הכיתה קשורים לניהול הלמידה במקביל, כלומר, בסיטואציה של הוראה בו-זמנית של שני בעלי תפקיד באותו מרחב. קושי נוסף במתן תשומות לימודיות, בתוך הכיתה ומחוצה לה קשור בצורך בתיאום בין המורים, כאשר חלק מהאחריות ללמידת התלמיד עוברת לכוח אדם נוסף, במקביל להיותה מוטלת על מורה הכיתה. בנוסף לכך, דווח על קשיים הקשורים לתשתיות הפיזיות - רעש, צפיפות וכד'.

(2) אסטרטגיות למתן מענים לצרכים רגשיים וחברתיים

ניתנים גם מענים לקידום הסתגלותם של התלמידים המתקשים לבית-הספר ולצרכים רגשיים וחברתיים: חונכות לקידום יעדים רגשיים וחברתיים ומענים טיפוליים מקצועיים. על פי דיווח המחנכים, **חונכות** לקידום יעדים רגשיים וחברתיים מתקיימת בכשליש מהכיתות בשני שלבי החינוך (37% ביסודי ו-30% בחטיבות ביניים).

באותם בתי-ספר שבהם יש **חונכות**, היא ניתנת לכ-7% מהתלמידים, למשך כ-5 שעות לשבוע בממוצע לתלמיד בחינוך היסודי וכ-3 שעות לשבוע בחטיבות הביניים. כמו ביחס לתשומות הלימודיות, רק

הרציונל של חונכות מתבסס על האפשרות לקדם יעדים רגשיים וחברתיים באמצעות קשרים משמעותיים, שעשויים להיות שונים מהיחסים האופייניים בין צוות-תלמיד בבית-הספר. על כן, אין זה מפתיע כי במרבית בתי-הספר שבהם קיימת חונכות היא ניתנת על-ידי כוח אדם לא מוסמך (78% מבתי-הספר היסודיים, ו-67% מחטיבות הביניים). מעניין לציין שבכחצית חטיבות הביניים (44%) החונכות ניתנת על-ידי מורים.

לגבי חונכות, דווח על קשיים בקשר בין החונך וצוות בית-הספר, המתבטאים לעתים בהעדר מעקב ובקרה, בקשיים בבניית יחסי אמון בין החונך לחניך, במחסור במתנדבים ובכישורים לא הולמים של חלק מכוח האדם.

מתן **מענים טיפוליים מקצועיים** בתחום הרגשי והחברתי מתבצע ברוב בתי-הספר. על פי דיווח המחנכים ניתנים מענים טיפוליים מקצועיים בלמעלה ממחצית מהכיתות בחינוך היסודי (57%) וברוב הכיתות בחטיבות הביניים (68%). היקף **המענים הטיפוליים** נמדד לפי סוגים שונים של מענים: טיפול פרטני או קבוצתי, טיפול ביצירה או באמנות, טיפולים פרה-רפואיים. באותם בתי ספר שבהם ניתן טיפול פרטני או קבוצתי, כ-4% מכלל התלמידים בבתי-הספר היסודיים ו-7% מכלל התלמידים בחטיבות ביניים מקבלים טיפולים פרטניים וקבוצתיים, וזאת בהיקף של 1.8 שעות לשבוע בממוצע לתלמיד ביסודי ו-2.5 שעות לשבוע בממוצע לתלמיד בחטיבת הביניים באותם בתי ספר שבהם ניתנים מענים אלה. בתחום זה הודגש המחסור במשאבים והוא צוין כקושי מרכזי בשכיחות גבוהה על ידי המנהלים (צוין על-ידי שני-שלישים מהמנהלים בשני שלבי החינוך שבבית ספרם ניתנים טיפוליים מקצועיים). כמו ביחס לאסטרטגיות אחרות, רק 19% מהמחנכים בחינוך היסודי וכרבע מהמחנכים בחטיבות הביניים, שבכיתתם ניתנים מענים טיפוליים, העריכו כי מספר שעות הטיפול אכן עונה על צורכי התלמידים.

(3) פעילות עם הורי התלמידים המתקשים

פעילות עם הורי התלמידים המתקשים פחות שכיחה ומתקיימת בכשליש בלבד מבתי-הספר בשני שלבי החינוך (36% מבתי-הספר היסודיים, 31% מחטיבות הביניים). המטרות המרכזיות של הפעילות הן עדכון ההורים על התקדמות התלמיד, חיזוק הקשר בין ההורים לבין צוות בית-הספר והתייעצות על דרכי טיפול רצויות ואפשרויות ולעתים גם שיפור היחסים בין ההורים לתלמידים ותמיכה בהורים במאמציהם לשפר את המוטיבציה של התלמיד ללמידה. הפעילות השכיחה ביותר היא פגישות של הצוות הבין-מקצועי עם ההורים, הכוללת לעתים מתן הדרכה.

כאמור, מכל האסטרטגיות שנסקרו, פעילויות מיוחדות עם הורי התלמידים המתקשים מיושמות בהיקף הנמוך ביותר של בתי ספר. זאת, אף שפעילות זו זוכה להערכה גבוהה במיוחד בקרב מנהלי בתי-הספר שבהם הפעילות מיושמת, ולמרות החשיבות המיוחסת לפעילות זו בספרות המקצועית. המנהלים והמחנכים ציינו את הקושי הנובע מהעדר שיתוף פעולה וקשר עם ההורים. טענה זו עולה גם בספרות המקצועית המציינת את קיומם של קשיים רבים בעבודה עם ההורים, הן מצד צוותי בתי-הספר והן מצד ההורים עצמם, שפעמים רבות אינם פנויים לקיים קשר עם בית-הספר ומתקשים

(4) הערכת תרומת המענים

הסקר לא כלל בדיקה אמפירית של היעילות של הפעולות השונות המתבצעות. עם זאת, המנהלים והמחנכים נתבקשו להעריך את תרומת האסטרטגיות השונות לקידום תלמידים מתקשים המתבצעים בבית-ספרם או בכיתתם. מרבית המנהלים סבורים כי האסטרטגיות השונות מקדמות ב"מידה רבה" או "רבה מאוד" את התלמידים. האסטרטגיות שזוכות להערכה רבה ביותר מצד המנהלים בשני שלבי החינוך הן הוראה של שני מורים יחד (90% מהמנהלים בחינוך היסודי ו-72% ממנהלי חטיבות הביניים) ותגבור לימודי מחוץ לכיתה (86% ממנהלי בתי-הספר היסודיים ו-76% ממנהלי חטיבות הביניים).

ואולם, מעניין לציין כי עבור כל האסטרטגיות, בדומה להערכה הקשורה להכשרות - אחוז נמוך יותר מקרב המחנכים סבורים כך: לגבי מרבית האסטרטגיות כמחצית המחנכים, שבכיתותיהם מיושמות האסטרטגיות, סבורים שהן תורמות "במידה רבה" או "רבה מאוד". עם זאת, מרבית המחנכים בחינוך היסודי (73%) מעריכים שהוראת שני מורים יחד בכיתה תורמת לתלמידים "במידה רבה" או "רבה מאוד" ומרבית המחנכים בחטיבות הביניים (68%) מעריכים תרומה כזו למתן תגבור לימודי מחוץ לכיתה.

(5) מקורות המימון למתן תשומות מיוחדות לתלמידים מתקשים

מדיווח המנהלים על מקורות המימון המשמשים לביצוע התשומות השונות עולה כי כמעט כל בתי הספר משתמשים בתקציבים ממשרד החינוך (סל השעות ותקציבים נוספים) למימון תשומות מיוחדות לתלמידים מתקשים. ברוב בתי הספר משתמשים גם בתקציבים מהרשות המקומית. גם ארגוני המגזר השלישי, הפועלים כעמותות עצמאיות ללא מטרות רווח, תורמים למימון פעולות מיוחדות בכמחצית מבתי הספר היסודיים ובכשליש מחטיבות הביניים. בשני שלבי החינוך המימון מגורמים אלה שכיח יותר בבתי הספר הממלכתיים-דתיים. כמו כן נמצא כי חלק מהתשומות ניתנות ללא צורך במימון מיוחד או בהתנדבות, ועל כך דווח ברוב בתי הספר היסודיים (63%) ובלמעלה ממחצית חטיבות הביניים (54%). הדבר פחות שכיח בבתי הספר דוברי ערבית.

באופן כללי, השימוש בכספי משרד החינוך שכיח במיוחד למימוןם של תגבור לימוד בתוך הכיתה ומחוץ לכיתה, של הוראה של שני מורים יחד ושל מענים טיפוליים מקצועיים. לעומת זאת, השימוש בכספי הרשויות המקומיות שכיח במיוחד למימון הוראה של מורים עם כוח אדם לא מוסמך, כמו גם למימון תגבור לימודי בתוך הכיתה ומחוץ לכיתה ומענים טיפוליים מקצועיים. מימון מגורמי המגזר השלישי שכיח במיוחד למימון הוראה של מורה יחד עם כוח אדם לא מוסמך וחונכות.

ג. תוכניות חיצוניות לקידום התלמידים המתקשים

אחד התחומים של עבודת בתי-הספר עם התלמידים המתקשים הוא תוכניות התערבות חיצוניות, המיושמות בסיוע גורמים פדגוגיים חיצוניים לבית-הספר⁴.

המעורבות הפדגוגית יכולה להתבטא בהכנסת היוזמה לבית-הספר, בריכוז התוכנית, במתן תשומות לתלמידים או במתן הדרכה לצוות. חשוב לשים לב כי המיפוי סקר רק תוכניות שמיועדות לקידום התלמידים המתקשים.

תוכניות חיצוניות לקידום תלמידים מתקשים מופעלות בכמחצית בתי-הספר. הן שכיחות יותר בחטיבות הביניים (64%) לעומת בתי-הספר היסודיים (39%). באותם בתי ספר שבהם מיושמות תוכניות חיצוניות פועלות בממוצע 2.4 תוכניות החטיבות הביניים, לעומת 1.7 תוכניות בחינוך היסודי.

אחוז הכיתות שבהן מופעלות תוכניות חיצוניות נמוך מאחוז בתי-הספר שבהם מופעלות תוכניות חיצוניות ורק במיעוט מהכיתות בשני שלבי החינוך מופעלת תוכנית חיצונית כלשהי בתחום זה (23% מהכיתות בחינוך היסודי ו-30% מהכיתות בחטיבות הביניים). כאשר מופעלת תוכנית חיצונית (ברמת בית-הספר או הכיתה), מופעלת, על-פי-רוב, תוכנית אחת בלבד. מכאן עולה שממצאי הסקר מעידים כי היקף ההפעלה של תוכניות חיצוניות בבתי-ספר אינו נרחב. במכלול הפעילות שמתבצעת בבתי-הספר בישראל לקידום התלמידים המתקשים בולט הנתח הקטן, יחסית, שתופסות התוכניות החיצוניות. בכך מפריכים ממצאי המיפוי את התפיסה שבתי-ספר רבים מוצפים בתוכניות רבות בתחום של עבודה עם תלמידים מתקשים. עם זאת, חשוב לשים לב כי המיפוי סקר רק תוכניות שמיועדות לקידום התלמידים המתקשים וייתכן שמופעלות תוכניות נוספות רבות אחרות בבתי הספר.

ניתוח רב משתני לימד כי בחטיבות הביניים, גם בפיקוח על מאפייני רקע של בתי הספר והיישוב יש תוכניות חיצוניות רבות יותר בבתי הספר שבהם אחוז התלמידים המתקשים רב יותר. כמו כן, יש פחות תוכניות חיצוניות בבתי ספר דוברי ערבית.

באותם בתי הספר שבהם מופעלת לפחות תוכנית חיצונית אחת לקידום המתקשים (כשליש מבתי הספר היסודיים, ושני שלישים מחטיבות הביניים) הוזכרו 123 תוכניות שונות, רובן הגדול מופעלות בבתי-ספר מעטים בלבד. רק שבע מהתוכניות החיצוניות שכיחות יחסית ומיושמות ב-10% או ביותר מבתי-הספר באחד משלבי החינוך לפחות.

ברוב בתי-הספר התוכניות החיצוניות פועלות במתן הכשרה וליווי לצוות בית-הספר (64% מבתי-הספר עם תוכניות חיצוניות ביסודי, 83% בחטיבות הביניים). ממצא זה תואם את ציפיות המנהלים שהתוכניות החיצוניות יקנו בעיקר כלים ומיומנויות לצוות בית-הספר (82% מהמנהלים ביסודי, 80% מהמנהלים בחטיבות ביניים). הגופים הפדגוגיים החיצוניים עוסקים גם בריכוז תוכניות ובמתן תשומות ישירות לתלמידים. אחוז אנשי צוות בית-הספר המשתתפים בכל תוכנית בדרך כלל מצומצם למדי (14% בתוכניות המופעלות בבתי-ספר יסודיים, 10% בחטיבות הביניים).

---

⁴ אם רק המימון מגיע מחוץ לבית-הספר והגורם החיצוני אינו מעורב בשום צורה אחרת, הרי שהתוכנית אינה מוגדרת כתוכנית חיצונית.

מספר מאפיינים של רבות מהתוכניות עולים בקנה אחד עם הידע המקצועי על תוכניות התערבויות יעילות:

- 1) רבות מהתוכניות (65% ביסודי, ו-61% בחטיבות הביניים) הן רב-ממדיות ומתייחסות הן לצרכים לימודיים והן לצרכים רגשיים וחברתיים, דבר שעשוי להגביר את יעילותן כמענה לצורכי התלמידים המתקשים.
- 2) רבות מהתוכניות בעלות אופק פעילות ארוך טווח ולא מתוכנן עבורן מועד סיום (78% ביסודי, ו-89% בחטיבות הביניים); דבר שעשוי לאפשר ליווי של הצוות והתלמידים לזמן ממושך ולהגביר את הסיכוי שהשינויים יוטמעו בצורה יעילה.
- 3) רבות מהתוכניות מכוונות לתרום גם לחיזוק הצוות; דבר שעשוי להגביר את תרומתן לאורך זמן, מעבר לתשומות הספציפיות שניתנות לתלמידים המקבלים אותן.

גורמים במערכת החינוך הפורמלית ממלאים תפקיד משמעותי בהפעלת התוכניות החיצוניות: מתוך כלל התוכניות החיצוניות לקידום התלמידים המתקשים המופעלות בבתי הספר, מרבית התוכניות (59%) בחטיבות הביניים פועלות בשיתוף עם משרד החינוך, לעומת 29% מהתוכניות בחינוך היסודי. חשוב לציין, כי כל התוכניות השכיחות, שמיושמות ב-10% או ביותר מבתי-הספר באחד משלבי החינוך, מופעלות ביוזמת משרד החינוך או בשיתוף אִתּו. גם הרשויות המקומיות מעורבות בהפעלת כרבע מהתוכניות החיצוניות בשני שלבי החינוך. למגזר השלישי תפקיד חשוב גם כן: ארגונים שונים מהמגזר השלישי מעורבים בהפעלתן של כמחצית מהתוכניות (46%) בחינוך היסודי ושל כשליש מהתוכניות (37%) בחטיבות הביניים.

מימון התוכניות החיצוניות: התוכניות החיצוניות מאפשרות לאגם משאבים נוספים לבתי-הספר. למערכת החינוך הפורמלית תפקיד מרכזי גם במימון התוכניות החיצוניות בבתי-הספר. במעט יותר ממחצית בתי-הספר, הרשות המקומית משתתפת במימון של התוכניות החיצוניות (ב-55% מבתי-הספר משני שלבי החינוך, שבהם מיושמת תוכנית חיצונית). תקציבים נוספים של משרד החינוך (מעבר לסל השעות הרגיל) תורמים למימון של תוכניות חיצוניות ב-60% מחטיבות הביניים ובכ-40% מבתי-הספר היסודיים שבהם מיושמת תוכנית חיצונית.

בנוסף לכך, גורמים אחרים, בעיקר מהמגזר השלישי, תורמים למימון תוכניות חיצוניות: ב-46% מבתי-הספר היסודיים ובכשליש מחטיבות הביניים שבהן מופעלות תוכניות חיצוניות. מובן, שרבות מהתוכניות ממומנות על ידי יותר מגורם אחד. הסקר גם בחן את קיומו של גורם מימון יחיד. מדיווח המנהלים, עולה כי כמחצית התוכניות החיצוניות בחינוך היסודי, ושני-שלישים מהתוכניות בחטיבות הביניים ממומנות על-ידי מערכת החינוך הפורמלית (משרד החינוך והרשויות המקומיות) ללא מימון נוסף מגורם אחר. ארגוני מגזר שלישי הם מקור המימון הבלעדי של 18% בלבד מהתוכניות בחינוך היסודי ושל 12% בלבד מהתוכניות בחטיבות הביניים.

התוכניות החיצוניות עשויות למלא תפקיד חשוב בבתי-הספר, ואחת הראיות לכך היא התרומה שרוב המנהלים והמחנכים בבתי-הספר מייחסים לתוכניות שקיימות אצלם: רובם הגדול של המנהלים מעריכים כי התוכניות החיצוניות המיושמות בבית-ספרם תורמות לתלמידים המתקשים במידה רבה

- ◆ הבאת ידע ומומחיות נוספים לבית-הספר, ציפייה שצוינה על-ידי רובם המכריע של המנהלים ואשר מתבטאת באחוז הגדול של התוכניות העוסקות בהדרכה לצוות.
- ◆ יצירת הזדמנויות לביצוע יוזמות חדשות ולפיתוח ובדיקה של דרכי פעולה חדשות, בלי להקצות את המשאבים הדרושים להפעלתן בפריסה ארצית. תרומה זו מתבטאת, בין היתר, במגוון הגדול של התוכניות המיושמות בבתי-ספר ספורים.
- ◆ חיזוק בתי-ספר שבהם הצרכים רבים במיוחד. עניין זה עולה מהממצאים המעידים כי קיימות תוכניות חיצוניות רבות יותר בבתי-ספר שבהם אחוזים גבוהים של תלמידים מתקשים ושצוות הוראה בהם מצומצם יותר.
- ◆ התוכניות החיצוניות גם מאפשרות מתן תשומות נוספות לתלמידים בעלי מאפיינים שונים. למשל, בולט במיוחד היקפן הרחב של התוכניות החיצוניות המשרתות תלמידים עולים.

על אף ההערכה הרבה שהביעו המנהלים והמחנכים כלפי תוכניות המיושמות אצלם, בולטת עמדתם האמביוולנטית לגבי הכנסת תוכניות חיצוניות לבית-הספר: רוב המנהלים ציינו שהם חשים כי פעמים רבות הגורמים המתערבים אינם מכירים את צורכי בית-הספר (60% ביסודי, 61% בחטיבות ביניים) וכי היו מעדיפים לקבל את המשאבים ישירות לבית-הספר (62% ביסודי, 58% בחטיבות ביניים). מהראיונות עולה כי פעמים רבות צוותי בתי-הספר חשים שהם מפיקים תועלת מאותן תוכניות המיושמות אצלם, ועם זאת מדגישים כי אינם רואים בתוכנית "פתרון קסם". במובן זה, הועלתה הדילמה אם עדיף להקצות משאבים לתוכנית חיצונית או לחינוך בפעילות השוטפת של בתי-הספר. כפי שעולה מסקירת הספרות, כיום אין הערכה אמפירית של התוצאות של הרוב הגדול של התוכניות, וחסר מידע על איכות המענים המוצעים והתוצאות הצפויות; מידע אשר היה מסייע למנהלי בתי הספר בקבלת החלטות על הכנסת תוכניות לבית הספר.

ד. ההערכה הכוללת של ההתמודדות עם צורכי התלמידים המתקשים

מעל 80% מהמחנכים בשני שלבי החינוך מביעים תחושות של סיפוק אישי מעבודתם עם התלמידים המתקשים והתקבלו תוצאות לגבי חטיבות הביניים. עם זאת, רק מיעוט מהם סבורים שההתמודדות עם צורכי התלמידים המתקשים יעילה והולמת. כך, בתשובה לשאלה ישירה, 40% מהמחנכים בבתי-הספר היסודיים ו-35% מהמחנכים בחטיבות הביניים, השיבו כי, לדעתם, הכלים והמשאבים העומדים לרשותם מאפשרים התמודדות יעילה עם צורכי התלמידים המתקשים במידה רבה או רבה מאוד. באורח דומה, כמחצית המחנכים בשני שלבי החינוך סבורים שפחות ממחצית התלמידים המתקשים מקבלים מענה הולם לצרכים שלהם.

ניתוח סטטיסטי רב-משתני בוצע בניסיון להבין אילו גורמים עשויים להיות קשורים להערכתם של המחנכים לגבי ההצלחה בהתמודדות עם תלמידים המתקשים. נמצא כי ככל שעולה אחוז התלמידים המתקשים בכיתה, כך מעריכים המחנכים את יכולתם לענות על צורכי התלמידים כנמוכה יותר.

כאשר מפקחים על אחוז התלמידים המתקשים בכיתה, נמצא כי הערכתם של המחנכים כי עומדים לרשותם הכלים והמשאבים הנדרשים לצורך התמודדות יעילה גבוהה יותר:

- ♦ כאשר **מגוון התשומות** הניתנות בכיתה גבוה יותר.
- ♦ כאשר היקף **הצוות הטיפולי** (לתלמיד) גבוה יותר. כזכור, הצוות הטיפולי ממלא תפקיד במתן מענים לצרכים הרגשיים והחברתיים של התלמידים, וכן בתמיכה לכלל צוות ההוראה בבית-הספר.
- ♦ כאשר הצוות מרבה להשתתף **בהדרכה** לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים.

ה. הבדלים בין שני שלבי החינוך

ממצאי המיפוי מעלים הבדלים משמעותיים בין שני שלבי החינוך. הבדלים בולטים כוללים:

1. **אחוז התלמידים המתקשים** מוערך כגבוה יותר בחטיבות הביניים מאשר בבתי הספר היסודיים. כך עולה מדיווח מנהלי בתי הספר והמחנכים כאחד.
2. **המסגרת למתן מענים**: בבתי-הספר היסודיים נוטים יותר להשתמש בשיטות הוראה מגוונות לעבודה עם כיתה הטרוגנית, וגם נותנים יותר תשומות לימודיות מוגברות לתלמידים המתקשים במסגרת הלמידה בכיתה הרגילה. לעומת זאת, בחטיבות הביניים יש שימוש רווח בהקבצות לארגון קבוצות לימוד הומוגניות.
3. **השימוש במנגנונים לתמיכה ארגונית** רב יותר בחטיבות הביניים. יש יותר פורומים בהרכבים שונים שנפגשים באופן תדיר ויותר התייעצות עם חברי צוות אחרים בקשר לעבודת בית הספר עם כלל התלמידים.
4. **השימוש בתוכניות חיצוניות** רב יותר בחטיבות הביניים מאשר בבתי-הספר היסודיים. בשני שלבי החינוך משרד החינוך, הרשויות המקומיות וארגוני מגזר שלישי מעורבים בתוכניות החיצוניות. אולם, בבתי הספר היסודיים יש מעורבות רבה יותר של המגזר השלישי, ואילו בחטיבות ביניים – של משרד החינוך.

ו. הבדלים בין בתי-הספר דוברי עברית ובתי-הספר דוברי ערבית

נמצא כי להערכת המחנכים בבתי ספר דוברי ערבית, אחוז התלמידים המתקשים המקבלים מענה הולם לצורכיהם נמוך יותר מאשר בבתי ספר דוברי עברית. הנתונים מהמבחנים הסטנדרטיים, המעידים על הישגים נמוכים מאוד בקרב רבים מהתלמידים בבתי-הספר דוברי ערבית, מאששים הערכה זו של המורים

בולט גם השימוש המועט יותר במענים טיפולים מקצועיים. קיימים פערים משמעותיים גם בתחום זה לעומת בתי-הספר דוברי עברית: יש פחות יועצים חינוכיים ופחות פסיכולוגים, פחות עבודה בין-מקצועית, פחות ייעוץ זמין למחנכים ופחות מענים טיפוליים ישירים לתלמידים.

גם באסטרטגיות נוספות לקידום התלמידים המתקשים קיים שימוש מועט יותר בבתי-ספר דוברי ערבית לעומת בתי-הספר דוברי עברית: פחות הוראה משותפת עם כוח אדם בלתי מוסמך ופחות שימוש בחונכים. כמו כן, נמצא כי תוכניות חיצוניות מגיעות פחות לבתי-הספר דוברי ערבית.

ברצוננו להודות לאנשים הרבים שתּרמו לביצוע מחקר זה :

ראשית, אנו מודים למנהלים ולמחנכים שהשתתפו בסקר ותּרמו את המידע שאפשר מחקר זה, וכן לאנשי המקצוע הרבים שראינו במסגרת המחקר.

אנו מודים מאוד לד"ר נורה רש, בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית, על הייעוץ המתודולוגי והתמיכה הרבה בניתוח הנתונים ובהכנת הדוח ולד"ר רונית ניראל, המעבדה לסטטיסטיקה יישומית, האוניברסיטה העברית, על הייעוץ ביחס לאמידה ממדגמים מורכבים.

אנו מודים לחברי ועדת ההיגוי מטעם לשכת המדען הראשי של משרד החינוך על ליווי המיפוי לאורך כל השלבים: ליו"ר הוועדה פרופ' ישראל ריץ', מבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר-אילן, ולחברי הוועדה - פרופ' דרורה כפיר, מהחוג לחינוך, המכללה האקדמית, בית ברל, לפרופ' איסמעיל אבו סעד, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בן גוריון, גבי יפה פס, מנהלת האגף לחינוך על-יסודי, משרד החינוך ולגבי לאה אחי מרים, האגף לחינוך יסודי, משרד החינוך. אנו מודים לשותפים נוספים ממשרד החינוך - לד"ר נורה כהן ולסמדר לב, מטעם לשכת המדען הראשי ולגבי שרה רויטר, מנהלת האגף לחינוך יסודי.

אנו גם מודים לשותפים שלנו בעמותת אשלים ובמשרד החינוך, אשר סייעו בגיבוש המחקר ובליווי: מעמותת אשלים - לציון גבאי, לד"ר רמי סולימני, לד"ר פלורה מור, לאיטה שחר, לגליה אריאלי, ליצחק זהבי.

אנו מודים לחברי צוות מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל: לרות ברוך, לטליה חסין, לסימה זלצברג, לשימי גלעד ולירון גירש - על תרומתם הרבה בניתוח הנתונים ובהכנת הדוח המסכם. לפרופ' גיק חביב, מנכ"ל המכון ולטלל דולב, מנהלת מרכז אנגלברג לילדים ולנוער, על ליווי המחקר לאורך כל הדרך וכן לכל חברי צוות המרכז לילדים ולנוער על התמיכה לאורך כל הדרך. תודה גם לאסף שרון על הסיוע בניתוח הנתונים, לתמי פלג, שריכזה את עבודת השדה, לענת ברבריאן, לגיני רוזנפלד, לטלי שלומי, לחגית סלע, לבלהה אלון, ללסלי קליינמן ולאילנה פרידמן, על תרומתן בהכנת הדוח.

תוכן עניינים

1	מבוא.....	1
2	1.1 דרכי פעולה לקידום התלמידים המתקשים : סקירת הספרות המקצועית.....	2
14	1.2 היבטים של מערכת החינוך הישראלית.....	14
21	1.3 תיאור המיפוי.....	21
22	2. שיטת המחקר.....	22
22	2.1 מערך המחקר.....	22
22	2.2 אוכלוסיית המחקר והמדגם.....	22
26	2.3 כלי המחקר ושיטת איסוף הנתונים.....	26
31	2.4 הגדרת מושגים.....	31
32	2.5 עיבוד הנתונים.....	32
34	2.6 לוח זמנים ושלבי ביצוע.....	34
34	2.7 הסתייגויות מתודולוגיות ומגבלות המחקר.....	34
35	3. התלמידים המתקשים.....	35
35	3.1 אחוז התלמידים המתקשים בבית הספר.....	35
37	3.2 קשיים בעבודה עם התלמידים המתקשים.....	37
38	3.3 סיכום.....	38
39	4. היערכות בתי הספר לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים.....	39
39	4.1 פעילות לקידום התלמידים המתקשים במסגרת ההיערכות הכללית של בית הספר.....	39
46	4.2 מערך התמיכה הארגונית.....	46
53	4.3 קבלת הדרכה לקידום העבודה עם התלמידים המתקשים.....	53
57	4.4 סיכום.....	57
61	5. אסטרטגיות למתן תשומות מיוחדות לתלמידים המתקשים.....	61
62	5.1 יישום האסטרטגיות.....	62
71	5.2 המשאבים למתן התשומות.....	71
76	5.3 הערכת התשומות וקשיים ביישומן.....	76
79	5.4 סיכום.....	79
84	6. תוכניות חיצוניות לקידום התלמידים המתקשים.....	84
84	6.1 עמדות המנהלים כלפי הכנסתן של תוכניות חיצוניות לבית הספר.....	84
86	6.2 יישום תוכניות חיצוניות לקידום התלמידים המתקשים.....	86
88	6.3 התוכניות החיצוניות השכיחות יותר.....	88
89	6.4 הפעלת התוכניות החיצוניות לקידום התלמידים המתקשים.....	89
93	6.5 הגורמים החיצוניים המעורבים בהפעלת התוכניות ומקורות מימון.....	93
95	6.6 שביעות רצון.....	95
96	6.7 סיכום.....	96
99	7. הערכת ההתמודדות עם צורכי התלמידים המתקשים והצעות לשיפור.....	99
100	7.1 האפשרות למתן מענה הולם לצורכי התלמידים המתקשים על פי הערכת המחנכים.....	100
101	7.2 יעדים לעבודה עם התלמידים המתקשים.....	101
102	7.3 הצעות המנהלים והמחנכים להמשך פעולה.....	102
104	7.4 סיכום.....	104
105	ביבליוגרפיה.....	105
121	נספחים.....	121